

УДК: 338.435: 331.522

О.В. Риковська, канд. екон. наук

Інститут економіки та прогнозування НАН України

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ДОХІДНОСТІ ПРАЦІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Стаття присвячена питанням диверсифікації зайнятості на сільському ринку праці. Проведений аналіз свідчить, що будь-яке переміщення зайнятих з низькодохідного сільського господарства до іншої сфери діяльності сприяє підвищенню дохідності праці, скороченню бідності, поліпшенню соціальної адаптованості селян і як наслідок призводить до підвищення рівня та якості життя сільського населення.

Ключові слова: зайнятість сільського населення, дохідність праці, якість життя.

Постановка проблеми. Аграрні трансформації тривають у нашій країні з початку 90-х рр. минулого століття. Перетворення вплинули на реформування майнових та земельних відносин, зміну організаційної структури аграрного виробництва, зумовили певні зрушення у сфері життєзабезпечення селян. Але дотепер у достатній мірі не були активізовані дієві механізми, які впливатимуть на підтримку продуктивної зайнятості сільського населення. У сучасних умовах існує нагальна потреба застосування адекватних важелів регулювання сільського ринку праці. Важливим завданням при цьому є формування відповідних організаційних та економічних механізмів, які стимулюватимуть створення нових робочих місць і розширення сфер економічної діяльності шляхом її диверсифікації і модернізації.

Стан вивчення проблеми. Питання диверсифікації зайнятості сільського населення знайшли відображення в економічних дослідженнях сучасних вітчизняних науковців. Найважливіші ідеї і результати представлені в роботах Д. Богині, Г. Купалової, Е. Лібанової, Л. Ткаченко, К. Якуби. Проблемам збереження діючих та створення нових робочих місць присвячені праці Д. Верби, В. Онікієнка, І. Петрової, І. Прокопи, О. Рудченка. Водночас із розвитком суспільних відносин актуалізуються різні аспекти підвищення дохідності праці сільського населення. Потребують подальшого дослідження питання розширення сільського ринку праці з огляду на його специфічність і неврегульованість.

Результати досліджень. У загальному розумінні диверсифікація означає ступінь різноманітності в сукупності. Диверсифікація економічної діяльності (від лат. *diversus* – різний і *facere* – робити), передусім трактувалась як розширення активності великих фірм, об'єднань, підприємств і цілих галузей за межі основного бізнесу. На

сьогодні вона перетворилась на важливу складову структури сучасних ринкових економік, що здійснює істотний вплив на систему розподілу праці, конкуренцію і ефективність виробництва.

Межі диверсифікації досить рухливі, охоплені види діяльності дуже різноманітні – від вузьких і специфічних (як, наприклад, диверсифікація банківських вкладів або інвестицій) до диверсифікації господарської діяльності територій і навіть держав. У залежності від цього змінюються цілі, механізми реалізації та очікувані результати.

У нашому дослідженні метою диверсифікації визначено підвищення рівня продуктивної зайнятості і дохідності праці сільського населення. Її досягнення передбачається шляхом посилення урізноманітнення господарської діяльності і зниження таким чином монополії аграрного виробництва на сільському ринку праці за рахунок розвитку на селі альтернативних видів діяльності. Як вважав Ібн Хальдун, відомий мислитель арабського Сходу (1332–1406 рр.), „саме успішний розвиток усіх галузей економіки здатний створювати такі умови, за яких розкіш стане надбанням кожної людини” [1, с. 32].

З усієї багатоплановості потенціалу диверсифікації впливати на зайнятість у дослідженні зосереджено увагу на тій його частині, яка реалізується за такими напрямками: розширення зайнятості сільського населення в галузях з більш високою, ніж у сільському господарстві, вартістю праці; зайнятість у видах діяльності з випереджаючим по відношенню до аграрного виробництва зростанням; активізація ринкових механізмів підвищення вартості праці в самому сільському господарстві на основі посилення конкуренції на сільському ринку праці.

Ці напрями, а також безпосередній вплив розвитку несільськогосподарської діяльності на підвищення рівня зайнятості сільського населення достатньо повно, на нашу думку, характеризують зміст диверсифікації зайнятості і методологічні можливості її виміру.

Головний акцент дослідження зроблено на найбільш складній складовій диверсифікації зайнятості – механізмах підвищення дохідності праці. Їх прояви можна виявити через аналіз дохідності і структури зайнятості сільського населення. Однак для цього необхідно подолати певні труднощі методичного характеру, пов'язані з обмеженими статистичними даними. Аналіз видів економічної діяльності і кількості зайнятих у них проводяться в межах країни, деякі дані є в розрізі регіонів. Об'єктом нашого дослідження є лише зайнятість сільського населення, і тому для аналізу використано дані з вибіркового обстежень умов життя домогосподарств, які щорічно проводяться Державним комітетом статистики України.

Протягом досліджуваного періоду (з 2004 р. по 2008 р.) чисельність зайнятого сільського населення збільшилась на 7%, головним чином за рахунок зайнятості в неформальному секторі економіки [2, с. 140, 170]. При цьому у формальному секторі значно змінилась структура зайнятості (табл. 1). За даними вибіркового обстежень сільських домогосподарств за відповідні роки, чисельність сільського населення, зайнятого на сільськогосподарських підприємствах, скоротилась з 1380,4 тис. осіб у

2004 р. до 969,7 тис. осіб у 2008 р., тобто на 30%. Вивільнені працівники найбільше поповнили лави будівельників, чим майже подвоїли їх чисельність (з 238,0 тис. осіб у 2004 р. до 463,9 тис. осіб у 2008 р.). Істотне збільшення зайнятих відбулося в переробній промисловості – з 315,6 до 476,8 тис. осіб, що становило 48%, в торгівлі – з 287,1 до 395,5 тис. осіб, тобто на 36%, у сфері транспорту та зв'язку – з 245,4 до 274,0 тис. осіб (+15%), у сфері охорони здоров'я – з 304,3 до 342,3 тис. осіб (+11%) [3; 4].

Спостерігається зміна чисельності зайнятих і в тих видах діяльності, частка яких у структурі зайнятості незначна і коливається в межах 2%. Зокрема, у сфері фінансової діяльності чисельність зайнятих збільшилася на 64% (з 19,9 до 32,7 тис. осіб), у сфері надання різних видів послуг – на 67% (з 69,1 до 111,2 тис. осіб), у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – на 32% (з 93,4 до 122,2 тис. осіб), у сфері діяльності готелів та ресторанів – на 9% (з 39,8 до 43,4 тис. осіб). Усе це суттєво змінило структуру зайнятості сільського населення, що відображено в табл. 1. Такий перелив працівників можна назвати міжгалузевою диверсифікацією. Негативною її рисою є територіальне переміщення зайнятості і зазвичай на користь міських поселень. Сільський ринок праці і на сьогодні залишається досить обмеженим, і вивільнені з формального сектору сільськогосподарського виробництва працівники мігрують у міста з метою пошуку оплачуваної роботи.

Таблиця 1
Динаміка структури зайнятості і заробітної плати сільського населення в розрізі видів економічної діяльності*

№	Види економічної діяльності**	Частка зайнятого сільського населення, %		Заробітна плата по відношенню до її рівня в сільському господарстві, %		Індекс змінного складу заробітної плати	Індекс структурних зрушень
		2004 р.	2008 р.	2004 р.	2008 р.		
1.	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	34,53	23,62	100	100	x	x
2.	Рибальство та рибицтво	0,40	0,38	136	90	3,69	x
3.	Добувна промисловість	1,95	1,63	303	215	4,76	x
4.	Переробна промисловість	7,89	11,61	162	135	6,8	2,0178
5.	Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	2,34	2,98	192	152	4,58	1,3086
6.	Будівництво	5,95	11,30	179	189	7,05	1,8700
7.	Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	7,18	9,63	132	111	5,77	1,6822
8.	Діяльність готелів та ресторанів	1,00	1,06	113	112	3,83	1,0580

9.	Діяльність транспорту та зв'язку	6,14	6,67	220	173	6,86	2,0236
10.	Фінансова діяльність	0,50	0,80	111	106	3,71	1,0249
11.	Операції з нерухомим майном, оренда та надання послуг підприємцям	0,16	0,19	172	144	3,65	1,0111
12.	Державне управління	7,98	5,99	172	160	6,89	x
13.	Освіта	14,64	13,10	137	120	8,63	x
14.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7,61	8,34	120	101	5,59	1,6203
15.	Надання комунальних та індивідуальних послуг	1,73	2,71	119	112	4,05	1,1188

* Джерело: розраховано автором за даними Вибіркового обстеження умов життя домогосподарств за відповідні роки.

** Визначено відповідно до Класифікації видів економічної діяльності, прийнятої наказом Держспоживстандарту від 26 грудня 2005 р. № 375.

З огляду на те, що в сільському господарстві все ще зберігається найнижча заробітна плата, перерозподіл зайнятості з даного виду діяльності має забезпечити позитивні зміни дохідності праці селян. Рівень заробітної плати в сільськогосподарському виробництві на початку 2000-х рр. становив близько 50% від середньої по економіці. З 2004 р. спостерігаються позитивні зміни, але і в 2008 р. середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві становила 60% від середньої по економіці [5, с. 400]. Навіть у бюджетних сферах, таких як освіта і охорона здоров'я, рівень заробітної плати в 2008 р. перевищив аналогічний показник зайнятих у сільськогосподарських підприємствах на 20% і 1% відповідно (табл.1).

Разом з тим потрібно зазначити, що до 2004 р. темпи приросту номінальної заробітної плати в сільському господарстві були нижчими, ніж в економіці в цілому. Але починаючи з 2004 р. тенденція змінюється. Найбільша різниця відмічена у 2008 р. – темп приросту номінальної зарплати в економіці становив 34%, в сільському господарстві – 47%. Такі позитивні зміни сприяли зменшенню розриву в заробітній платі працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві і решті галузей економіки (табл. 1). Виділяється лише будівництво, розрив у якому збільшився на 10% і в 2008 р. заробітна плата становила 189% по відношенню до її рівня в сільському господарстві.

Скорочення чисельності зайнятих у формальному секторі сільського господарства – галузі з найнижчою заробітною платою – і відповідне зниження їх частки у галузевій структурі зайнятості сільського населення, збільшення чисельності і питомої ваги зайнятих у сферах діяльності з більш високим рівнем оплати праці свідчать про підвищення дохідності праці зайнятого сільського населення. Зіставлення динаміки структури зайнятості і заробітної плати сільського населен-

ня в інших видах діяльності по відношенню до її рівня в сільському господарстві дозволяє визначити величину приросту середнього значення заробітної плати селян за рахунок диверсифікації діяльності.

Для визначення приросту середнього рівня заробітної плати в залежності від зміни середньої заробітної плати в різних видах економічної діяльності і питомої ваги зайнятих з різним рівнем оплати праці було розраховано індекс змінного складу заробітної плати за формулою:

$$I_{з.с.} = \frac{\sum X_1 \cdot T_1}{\sum T_1} \div \frac{\sum X_0 \cdot T_0}{\sum T_0}, \text{ де}$$

T_0 і T_1 – чисельність зайнятого сільського населення в окремих видах діяльності у базовому і звітному періодах;

X_0 і X_1 – середня заробітна плата за галузями в базовому і звітному періодах.

За даними вибіркових обстежень умов життя домогосподарств за відповідні роки розраховано індекс змінного складу, який становить 3,48. Тобто, дохідність праці селян зросла в 3,5 разу внаслідок підвищення заробітної плати в окремих галузях і зміни частки зайнятих в них. Окремо були розраховані індекси змінного складу кожної галузі по відношенню до сільськогосподарського виробництва (табл.1).

Результати свідчать, що зростання чисельності зайнятого сільського населення в багатьох видах діяльності (ми припускаємо, що це відбулося за рахунок вивільнених з сільськогосподарського виробництва працівників) і позитивна динаміка заробітної плати (зростання в середньому в 3,3 разу протягом досліджуваного періоду) призвели до суттєвого зростання дохідності праці селян. Найбільше дохідність праці зросла в будівництві, індекс змінного складу, в якій становив 7,05; транспорті та зв'язку – 6,86 і переробній промисловості – 6,8.

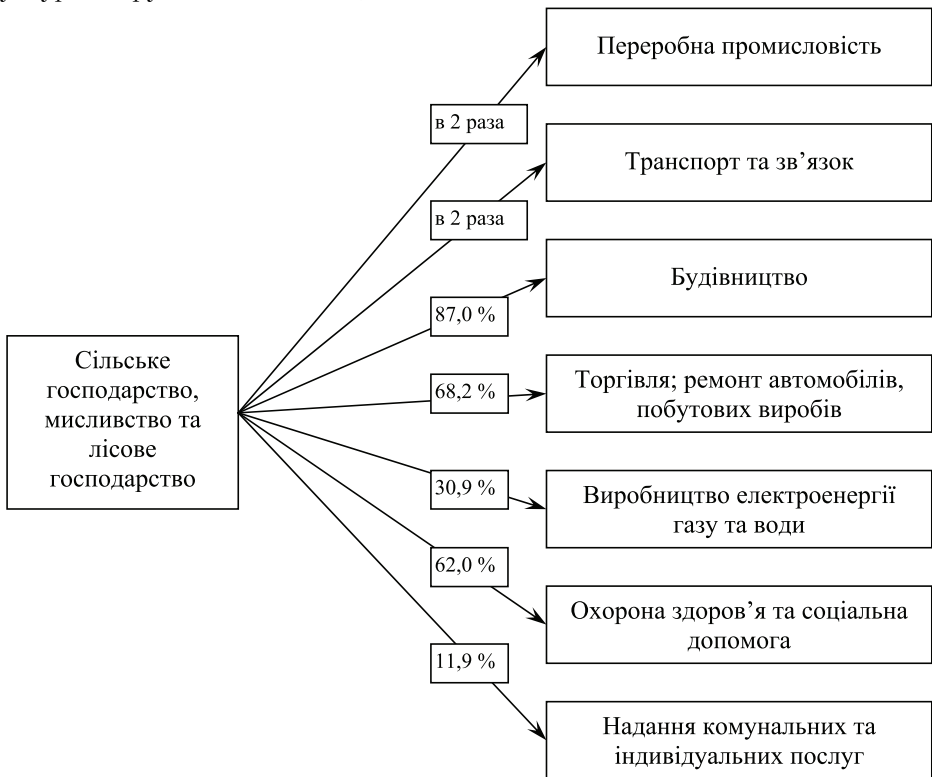
Для визначення впливу лише структурного фактора без урахування зміни заробітної плати розраховується індекс структурних зрушень, тобто яким чином зміниться середній рівень заробітної плати в залежності від зміни частки зайнятих у разі переходу до іншого виду діяльності. Він був розрахований за формулою:

$$I_{стр.зр.} = I_{з.с.} \div \frac{\sum X_1 \cdot T_1}{\sum X_0 \cdot T_1}$$

За нашими розрахунками, він становив 1,5384. Таким чином, зменшення частки зайнятих у низькодохідному сільському господарстві і зростання питомої ваги чисельності працівників зайнятих в інших галузях привело до позитивної зміни індексу заробітної плати за рахунок структурних зрушень. У результаті за період

2004–2008 рр. за рахунок диверсифікації зайнятості дохідність праці сільського населення зросла на 53,8%.

Окремі індекси структурних зрушень, де відбулось зростання чисельності зайнятих, наведено в табл.1. Отримані результати свідчать, що перехід працівників із сільськогосподарського виробництва в переробну промисловість і транспорт та зв'язок підвищує дохідність праці у 2 рази, в будівельну галузь – на 87%, у торгівлю – на 68% (рис. 1). Але з огляду на те, що частка зайнятих у цих галузях значно менша за чисельність зайнятих у сільському господарстві, а в деяких високодохідних видах економічної діяльності відбулося скорочення працюючих, то загальний індекс структурних зрушень становив 1,5384.

Рис.1. Зростання дохідності праці в результаті переходу зайнятих до іншого виду діяльності
(Джерело: побудовано автором за власними розрахунками.)

Проведені розрахунки свідчать, що будь-яке переміщення зайнятих із сільськогосподарського виробництва до іншого виду економічної діяльності зі збереженням позитивної динаміки заробітної плати сприяє зростанню дохідності

праці. Доцільно було б, щоб це відбувалося в межах сільської місцевості, а не на користь міського ринку праці, як це здійснюється нині.

Диверсифікація господарської діяльності на селі крім розглянутих вище механізмів підвищення дохідності праці населення містить в собі, як уже зазначалось, ще й механізм підвищення вартості праці безпосередньо в сільськогосподарському виробництві. Номінальне зростання заробітної плати, щорічне підвищення частки заробітної плати в структурі доходів сільського населення підтверджують наявні позитивні зрушення. Створення робочих місць у нових видах діяльності сприяє посиленню конкуренції на сільському ринку праці, що не може не задіяти механізм формування альтернативної вартості праці в сільському господарстві. Зацікавленість роботодавців у кваліфікованих професіоналах стимулює до підвищення їм заробітної плати з метою недопущення переходу до іншої сфери діяльності.

Таким чином, диверсифікація сільської зайнятості є одним з основних шляхів підвищення дохідності праці сільського населення. Але без дієвої державної підтримки, зокрема в забезпеченні відповідної нормативно-правової бази та застосуванні економічних механізмів, не варто очікувати швидких зрушень.

У даний час з усього комплексу несільськогосподарської діяльності державна політика поширюється в основному на формальний сектор соціальної сфери села – освіту, культуру, охорону здоров'я, масштаби зайнятості в яких тісно пов'язані з чисельністю населення, розміром і розосередженістю сільських поселень. Якщо взяти до уваги, що чисельність сільського населення буде продовжувати скорочуватися – і до 2026 р. за оптимістичним прогнозом складе 12,1 млн. осіб, а за песимістичним – 10,6 млн. осіб [6, с. 380], – то зайнятість у цих сферах якщо і буде зростати, то досить повільно, лише за рахунок розширення і підвищення якості послуг.

З інших видів несільськогосподарської діяльності на селі, якщо виходити з траєкторії динаміки зайнятості у 2004–2008 рр., достатньо помітний потенціал для розширення є в переробній промисловості, будівництві, торгівлі, переробці сільськогосподарської продукції, а також у наданні колективних, громадських та особистих послуг. Істотну роль у розширенні зайнятості в даних видах економічної діяльності та інших повинно зіграти мале і середнє підприємництво. При цьому потрібно зазначити, що його розвиток стримується цілою низкою несприятливих організаційно-правових і кредитно-фінансових умов у сільській місцевості.

По-перше, це недосконалість законодавчої бази. Чинна на сьогодні Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [7] регулює безліч аспектів розвитку малого бізнесу. Разом із цим розроблені заходи обмежуються регіональним рівнем. Специфічні проблеми сільської місцевості, як-то розосередженість поселенської мережі, відсутність відповідної інфраструктури, незначні масштаби діяльності, обмежені фінансові ресурси, інвестиційна непривабливість і низька підприємницька активність селян не враховуються, що створює додаткові проблеми при реалізації підприємницьких ініціатив.

По-друге, слід враховувати, що перспективи диверсифікації сільської зайнятості визначаються не лише державною підтримкою інституціональних перетворень та

економічними методами, а й готовністю місцевого населення до трансформаційних змін. Юридичне скасування одних норм і правил та запровадження кардинально нових не може швидко змінити звичну поведінку людей. Потрібно змінювати світогляд та світосприйняття людей, роз'яснювати нові аспекти життєдіяльності, методи досягнення поставлених завдань і життєвих пріоритетів. Важливо забезпечити соціально-психологічну, правову та культурологічну підготовку всього без винятку сільського населення. Зростає потреба в здобутті певних теоретичних знань, громадському тренінгу, інформаційно-консультаційних послугах.

Не менш важливим є виховання в людей активної ділової позиції шляхом формування навичок визначення стратегічних і тактичних завдань, здатності добиватися і вирішувати їх на основі професіоналізму, психологічної стійкості, уміння організовувати працю людей і свою діяльність, бачити конкурентів, аналізувати їхні сильні і слабкі риси, діяти тільки в межах закону, досягати успіхів. “Криза компетентності”, відставання здатності людей адаптуватися до змін у навколишньому середовищі від темпів цих змін вимагають безперервного здобуття нових знань, інформації [8, с. 176].

Для подолання зазначених перешкод потрібно розширювати мережу інформаційно-консультаційних послуг для надання правових, економічних і технологічних консультацій сільським жителям, забезпечувати широкий доступ до навчання новим професіям і основам малого підприємництва для осіб, що вивільняються з сільськогосподарського виробництва.

Висновки. Диверсифікація зайнятості це динамічний і багатогранний процес, який за своєю специфікою є дуже практичним фактором підвищення дохідності праці селян. Знання всіх можливих варіантів результату діяльності дозволить правильно обрати подальший шлях урізноманітнення сільської зайнятості. Необхідні заходи повинні здійснюватися на основі комплексного підходу. Проблематика сільської зайнятості має входити в основні напрями макроекономічної політики країни. З одного боку, у систему агропродовольчої політики (через фінансово-кредитну систему, інвестиційну та податкову політику), з іншого боку, у концепцію сталого розвитку сільських територій через широке впровадження альтернативної зайнятості. Перехід до формування ефективної з економічного та соціального погляду структури сільської економіки, яка повинна відповідати світовим стандартам, нарощення обсягів виробництва продукції, що має закінчений технологічний цикл (повернення до розвитку переробної промисловості, наближеної до сировинної бази), розвиток підприємництва, відродження національних народних промислів, розвиток туризму в сільських регіонах, формування нових робочих місць у суспільно корисних сферах – охорона ландшафту, флори і фауни та інших природних цінностей села, підтримка культурної спадщини й традицій – сприятиме розширенню місцевих ринків праці, зростанню зайнятості та підвищенню дохідності праці сільського населення, що у свою чергу поліпшить соціальну адаптованість селян і призведе до підвищення рівня та якості життя сільського населення.

1. *Юхименко П.І.* Історія економічних учень : навч. посіб. / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2005. – 583 с.
  2. Економічна активність населення України 2008 : стат. зб. – К. : Держкомстат, 2009. – 232 с.
  3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2004 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. – К. : Держкомстат, 2005.
  4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2008 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. – К. : Держкомстат, 2009.
  5. Статистичний щорічник України за 2008 рік. – К. : Держкомстат, 2009. – 568 с.
  6. Населення України. Соціально-демографічні проблеми українського села. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 468 с.
  7. Закон України „Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 7. – ст. 35.
  8. *Грیشнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грیشнова – К. : Т-во „Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
- Отримано 26.05.10*

О.В. Рыковская, канд. экон. наук

ДИВЕРСИФИКАЦИЯ ЗАНЯТОСТИ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ДОХОДНОСТИ ТРУДА СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ

Статья посвящена вопросам диверсификации занятости на сельском рынке труда. Проведенный анализ свидетельствует, что любое перемещение занятых из низкодоходного сельского хозяйства в другую сферу деятельности способствует повышению доходности труда, сокращению бедности, улучшению социальной адаптированности сельских жителей и как следствие приводит к повышению уровня и качества жизни сельского населения.

Ключевые слова: занятость сельского населения, доходность труда, качество жизни.

O.V. Rykovska, Candidate of Econ. Sci.

DIVERSIFICATION OF EMPLOYMENT AS A FACTOR OF THE PROFITABLENESS INCREASING OF THE RURAL POPULATION LABOUR

The article is dedicated to the issues of diversification of employment in rural labor market. The analysis shows that any move of low-income employees involved with agriculture to other areas enhances yield work, reducing poverty, improving social adaptation farmers and consequently will increase the level and quality of life of rural population.

Keywords: employment of the rural population, profitableness of labor, quality of life.